

ה'קיסטה מיסטיקה' ופולחן קורחה-פרספונה בשומרון

יעקב משורר

הרומיים, שפולחן מיסטי זה היה חביב עליהם במיוחד.⁴

בארץ-ישראל התקיימו כמה וכמה מרכזיים של פולחן השואל לגוננו, למשל ברפית⁵, בעכו⁶ ובשכם⁷. ואולם, נראה שהמרכז החשוב ביותר היה בשומרון — במרכזה הפולחני שהוקם שם לכבוד קורחה-פרספונה. שרידי האיזור המקודש הזה על כתובותיו ופסליו נתגלו בחפירות שומרון ופורסמו.⁸

החשיבות מבין הממצאים הקשורים בפולחן קורחה-פרספונה בשומרון הוא פסל האלה, שנתגלה בתוך בור, כשהוא שבר לכמה חלקים, יחד עם שברי פסלים אחרים. פסל יפה זה שוקם והוא מוצג עתה במוזיאון רוקפלר בירושלים (لوح ע:1). בפסל זה מתוארת קורחה-פרספונה כשהיא מחזיקה בידה האחת לפיד להAIR את השואל, שם היא מצויה שלושה הודדים בשנה) ובשנייה — אגדת שיבלים (המסמלות את ההתחדשות והפריחה בטבע, ממש תשעת החודשים אלה) זו וחורת האדמה, היא דמטר).

וכאן עליינו לציין, שהו אחד המקדים הנדרים בארכיאולוגיה, שבhem נתגלה פסל אשר קיומו היה ידוע מחרך עדות נומיסמטית בלבד. במתבעות העיר שומרון, מן המאה ה-ג' לס"נ, נראית אלה זו ממש ויש באפשרותנו להשוו את רמת הדיקוק שבתיאור הפסל במתבעות העתיקות. עליינו לקבוע, במקורה זה, *שהנה-*

מנות למקור היא מפליאה ממש (ראהلوح ע:2).⁹ ואולם, במתבעות שומרון נוספת ליד הפסל אלמנט נוסף, שלא נתגלה בחפירות, והוא *הקיסטה מיסטיקה*/*נוסת*, אותה קופפה של שרצים, הנראית במתבע משמאלה לקורחה, לרגליה (ראה שם,لوح ע:2). במתבע אחר וקdot יותר, מושמרון, מימי קומודוס (191 לס"נ), נראית *קיסטה מיסטיקה* כדגם בלעדי לגבי המתבע, והוא מסמלת, כמובן, במתבע זה את המיסטריות הפרספוניות בשומרון¹⁰ (لوح ע:3). *ה'קיסטה* — *'קופת השרצים'* — ידועה לנו גם במתבעות אחרים באזוריינו, כגון במתבעות רבת-עמוֹן-פילדלפיה משנת 164 לס"נ,¹¹ שבהם נראים בצד אחד ראש דמטר (אמה של פרספונה) ובצד השני — הקופה (لوح ע:4). בקופה זו נראים לא רק הנחשים המתפתחים, אלא גם שיבלים — שהם כמובן אבירים חשובים חשובים בשומרון¹² (لوح ע:3).

בתלמיד בבל, מסכת יוּמָה כב ע"ב נאמר:

דאמר רב יוחנן משום רב שמעון בן יהוץ: אין עמידין פרנס על הצבור אלא אם כן קופה של שרצים תלואה לו מאחוריו, שאם תזוז דעתו עליו או מרים לו — חזר לאחוריך. חכמים וחוקרים לא מעטים, ובראשם שאל ליברמן,¹³ עסקו בכל הקשור להשפעות הרבות של לשון יוון וחכמת יוון על עולם של חז"ל. הרבה מושגים, דרכי חסיבה, ביטוי לשון ותפיסות פילוסופיות שמקורם בעולם היווני הפכו חלק בלתי נפרד מן התרבות היהודית בארץ-ישראל בימי בית שני ואחריו, עד כי אין להבחין את לשון חז"ל כליל לחדר לד' אמות של חכמת יוון.

iliberman מביא בספריו שפע של ביטויים מן המשנה והתלמוד, אשר הסברים ופרשנים מוכסמים על התחקوت אחר מקורות היווני. ברוח זו נציג להלן הסבר לביטוי

קופה של שרצים' שהבאו לעיל. לדעתנו, ביטוי זה הוא התרגום לעברית של הביטוי 'קיסטה מיסטיקה' (Cista Mystica). המונח היווני Κίστα חדר בצורתו זו גם לטינית: Cista פירושו קופה, חיבה, קופסה וכו'. והביטוי המלא 'קופה של שרצים' (אֲקָסְטָעַן קִיסְטָא) ביוונית פירושו קופה ובה נחשים, אשר שימשה בפולחן היווני של המיסטריות של השואל. הקופה שוכנו בה הנחשים הקדושים הייתה החפץ הבולט ביותר מבין אכזרי הפלחות המיסטי של השואל, לגוננו השונים, ועל כן היה אלמנט בולט באמנות הקשורה בהנצחת פולחן זה. תיאורים שונים של האופן שבו עסקו בפולחן השואל נמסרים אצל סופרים קדמוניים, כגון אצל קלמנט איש אלכסנדריה,² ואחרים.³ הפולחן שבו משתמש *ה'קיסטה* קשור בכמה וכמה אלים — דמטר, פרספונה, דיוניסוס, טריפטולמוס ואחרים — הקשורים בינויים בקשרי משפחה.

המרכזים הגדולים של פולחן המיסטריות של השואל על גוננו השונים, שהיו תחילת ביון, נדדו במרוצת השנים והגיעו למזרח, תוך שהם מתאחדים עם פולחנים מקומיים. כך קרה במצרים, באסיה הקטנה, בסוריה ובמצרים. בארץ-ישראל הגיע פולחן זה לשיאו בתקופה הרומית דוקא, כאשר עידודם של החיילים

של קורה משומרון. הכתובת, כמו גם הפסל והמטבעות, שהם מן המאה ה' לסה"ג, מרמזים שתוקופה זו הייתה תקופה השיא של הפולחן, ומכוון שרמתה של אמונה זו הייתה נשבגה הרבה יותר מושלבים האלילים הפשוטים מתקופות קודמות נקל לשער שרבים יהודים ארץ-ישראל נתנו לעסוק במיסטריות אלה. אמונה זו הייתה בבחינת תפיסת עולם שלמה, והפולחן – ניסיון להבין את הסיבות והסודות של הטבע, ועל אף אביזורי הפגאנאים היה בו משהו עילאי ומונוטאיסטי. האי' מרה של רבי יוחנן שמו של רבי שמעון בן פולחן היא בתיזמו לתקופת שיא ההשפעה והפריחה של הפולחן המיסטריות בארץ-ישראל, במאה ה' לסה"ג. בתקופה זו, אולי יותר מאשר בתקופות אחרות, היה על ההנאה היהודית להיאבק בנגד פזילתו של הנער היהודי לעבר פולחן אקווטי זה.

ניתן לשער, שבני נוער רבים, לאחר שהשיבו את סקרנותם בכמה מיסטריות כאלה חזרו עם התבגרותם אל חיק האמונה היהודית. מותר גם לשער, שהטיסכויים שאים, אשר התנסה כבר בחוויות פולחן הקיסטה מיסטיקה, ואף-על-פי כן חזר והעדיף את היהדות, הוא בבחינת אדם שעבר את שלב הפיתוי ועתה אמןתו שלמה. איש כזה יש להעדר עיל-פני מי שהדתו טרם עמדה ב מבחון כזו.

ב. אדם, אשר ידוע עלייו ש'פוזל' בעבר אל ה'שר-צים' ועט בפולחן 'תועבה' זה ושתמיד ניתן להזכיר לו את עברו, ישתדל בזודאי יותר מאחרים להוכיח את היותו ראוי להיות פרנס על הציבור.

הערות

- 1961, coins no. 213, 234, 266
- על פולחן טיפטולמוס, איזיס והרפוקרטש בשם ראה: G.F. Hill, *BMC, Palistine* 1914, p. XXXIII
- J.W. Crowfoot, *Samaria-Sebaste, 1931-1933*, 1935, .8 London 1938-1957
- ב' בקיסטרה נtagלה לאחרונה פסלה של הטיכי של קיסטריה.
10. במטבעות נוספים של שומרון, החל מימי של ספטימיוס סורוס ואילך, מתוארת הסצנה של חטיפת פרספונה בידי האDEM, כשהיא רוכב במרכבותו, ובורה מפני דמטר. ככלمر, האגדה היוונית האלגורית של ההתאחדות הייתה בסיס הפולחן הזה בשומרון.
- A. Spijkerman, *The Coins of the Decapolis and Provincia*. 11 Arabia, Jerusalem 1978, p. 244, no. 3
- לא כאן המקום לעמוד על הסיבות השונות של הופעת הנחשים בפולחן השואל. גם חיות אחרות מסמלות ומשמשות בפולחן זה, כגון הגריפון או הפסניקס במצרים או בדולס. גרייפונים מעין אלה מתוארים גם הם במטבעות שומרון, מן המאה ה' לסה"ג.

הפולולאריות הרבה של פולחן השאלה ושל המיסטריות שהוא נהוגות בו מוסברת בכך שפולחן זה היה קשור לכל אותן יסודות של מות ותחייה, קמילה והתחדשות, פוריות, לבולב וכור', ופרשונה מסמלת, במקורה זה, את ההתחדשות בטבע לצורחותה, תופעה שהיתה תמיד פלייה בעיני האדם. האמיןו, שהעובד בפולחן זה מטליך עם הכוחות התתחומיים, הם כוחות השאל, וטור-כדי אקסטאזה דתית יכול לחזור לסודות הטבע, החיים והמוות. פולחן זה היה ניסיון להבין את הכוח האמיתי שמאחוריו סודות הטבע, והוא היה מתחרה מסוכן לכל הדתות המונוטאייסטיות, שראו באלו אחד את הסיבה לכל. אין לתמה אפוא, שהפולחן הזה היה המושך והשנוו' בעיני בעלי האמונה היהודית. העוסק בפולחן הקיסטה מיסטיקה' אינו עובד אלאים סתם, אלא כופר בעicker.

ויתר מזאת, בתקופה הרומית, הנחשבת אצל חוקרי הדתות כתקופת 'האלילות העילאית', פשטו אליו יוון את לבושים הghostני והיו באופן ברור למיניגמים של כוחות עליונים או מושגים רוחניים, ולפעמים אף בדרגה של אלות מונוטאייסטיים ממש. בשלב זה הייתה התחרות בין האמונה היהויסטית (היהודים והנוצריות) ובין האלילות העילאית קשה במיוחד. על רקע זה גם נקבע ביחס קלות את שמעות הכתובת שנרגלה בשומרון בקונקטט של מקדש קורה, והמוקד דשת לאלה זו (ראה לוח ע:5).

<i>EICΘEOC</i>	אללה אחת
<i>OΠΑΝΤΩΝ</i>	אשר על הכל
<i>ΔΕСПОТНС</i>	גבירה (שליטה)
<i>ΜΕΓΑΛΗΚΟΡΗ</i>	קורה הגדולה
<i>HANEIKHTOC</i>	הבלתי מנוצחת

כתובת זו מלמדת על מעמדה הכמעט-מוניוטאייסטי

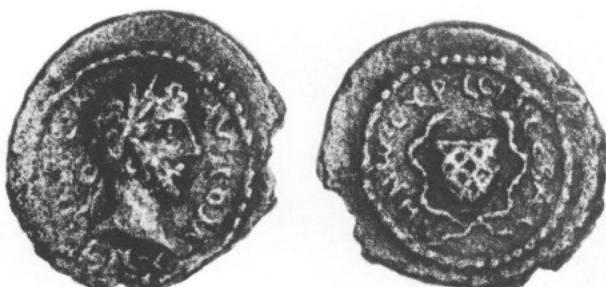
1. ש' ליברמן, ינית ויונית בארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג. Clement of Alexandria, *Exhortation to the Heathen*, I. 2 and II (English translation by Rev. W. Wilson), Edinburgh 1867, pp. 26-51
3. A.B. Cook, *Zeus I*, Cambridge 1914, pp. 228-230, 402, 425, 427 Fig. 309 כמוון שפולחן הקיסטה היה משותף לא רק לכמה מן האלים היוונים הקלאסיים, אלא התפשט גם אל עבר כמה דתות ופולחנים שאינם יווניים טהורים. נגגו בו בפולחן איזיס במצרים (בפולחן הסינקטיסטי-הילניסטי-רומי) וכן בפולחן (ויפיטר) סבז'וס באסיה הקטנה ובבודה מרכזיו פולחן רבים בעולם ההלניסטי רומי.
4. המפורסם שבhem הוא פולחן הקיסטה הדיוונית בפרגמון. S.N.G. Deutschland, *Sammlung v. Aulock, Mysien*, Berlin 1957, Table 42, pp. 1366-1370
5. Y. Meshorer, 'Monnaies de Raphia', *RN* (1976), VI°. Serie, Tome, XVIII, p. 59
- L. Kadman, *The Coins of Akko-Ptolemais*, Jerusalem .6

2. Матбָע משׁוּמָרוֹן ועַליוֹ דְמוֹת הָאֱלָה קּוֹרֵה־פְּרִסְפּוֹנָה.

3. המטבָע של קּוֹמָדּוֹס עַל שְׁנִי צְדִידָה: פְנִים — רָאשׁ קּוֹמָדּוֹס;
גָב — קִיסְתָה.

4. מטבָע מִרְכָּת־עַמּוּדְפִּילְדָּלְפִּיה ועַליוֹ רָאשׁ דָמֶטֶר וְקַוְפָה שְׁלֵחִים.

1. פָסָל הָאֱלָה קּוֹרֵה־פְּרִסְפּוֹנָה משׁוּמָרוֹן

5. כתובות הקדשה משׁוּמָרוֹן לְאֱלָה קּוֹרֵה־פְּרִסְפּוֹנָה.

יעקב משורר — ה'קיסטה מיסטיקה' ופולחן קורה-פרספונה בשומרון